

ETO: 21.511.141-144Arany J.
821.162.3-144Erben K. J.
DOI: 10.19090/hk.2017.4.70-80

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

VÖRÖS István

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Budapest, Magyarország
vkm99@freemail.hu

A NYELV REJTETT TARTOMÁNYAI
Karel Jaromír Erben és Arany János balladáiról

Hidden Provinces of Language

On Karel Jaromír Erben's and János Arany's ballads

Skrivene oblasti jezika

O baladama Karela Jaromira Erbena i Janoša Aranja

A dolgozat Arany János és Karel Jaromír Erben költészetének párhuzamait vizsgálva a XIX. századi cseh és magyar irodalmi kapcsolatok történetéhez nyújt adalékot. Az életrajz és a költői szerep hasonlóságai mellett az európai irodalom tendenciáihoz képest kissé megkésett balladák sűrű atmoszférájának párhuzamos jelenségeiről szól. A szerkezeti elemzés a világgép összetettségét és hasonlóságát is felszínre hozza.

Kulcsszavak: Arany, Erben, ballada, variáció, párhuzam

Hogy a XIX. század már jó pár éve nem múlt század, arra minden egyes alkalommal emlékeztetni kell magunkat, ha ezt a kifejezést kimondjuk. Nagyjai kezdenek kétszáz évesek lenni. Vészesen távolodnak tőlünk, akármennyire megelőzték a korukat, mára már biztos túlhaladt rajtuk az idő (Sokol 1996, 21). Ha persze még egyáltalán bízni mernénk a fejlődés gondolatában. Nem is annyira a haladás lesz és marad érdekes számunkra, hanem inkább a párhuzam, az egyidejűség. A csoda, ami megkétszerezhető. Megkétszerezhető, ha szélesítünk a horizontunkon (Derrida 2003, 21). Arany és Erben. Őróluk nem tudjuk, bíztak-e egy ilyen, jellegzetesen XIX. századi illúzióban, mint a fejlődés, azért is nem avulnak el századuk elmúltával, a fejlődés kultuszának önparódiába való csapása után sem.

Az Arany János és Karel Jaromír Erben költészete közötti párhuzam azok számára lehet meglepő, akik csak az egyik irodalomban járatosak, vagy igazán egyikben sem, bár csehek, illetve magyarok. Igen, talán akkor ér a legnagyobb meglepetés, ha saját irodalmunk jelenségeit páratlannak értékeljük, de nem vesszük észre, hogy ha párjuk ugyan nincs is, de van párhuzamuk. Ha valaki nem hallott Erbenről vagy Aranyról, meglepő lehet, hogy párhuzamba hozható Arannyal vagy Erbennel, akiről sokat hallott, mert az identitásának, anyanyelvének része. Igaz, talán őt sem ismeri alaposan, de nem is sejtí nem tudásának határait, mert ismereteit nem olvasással szerezte, hanem az anyanyelvvvel együtt szívta magába. Egy kultúrába ilyen szinten felszívódott életmű azért tűnik teljesen egyedinek, mert olvasás nélkül is ismerhető. Hogyan lehetne párhuzamba állítani egy másik életművel, melyről még sohasem hallott valaki, hiszen ez a hiány pusztán olvasással be sem pótolható. Azt állítjuk ezzel, hogy egy nyelv, amennyiben nemcsak a kommunikáció eszköze, hanem szorosan összefonódik nemzeti identitásunkkal, sőt egyéni identitásunkkal, akkor tartalmaz olyan elemeket is, melyek nem a nyelvi régióban találhatóak. Egy anyanyelvnek vannak gyarmatai a grammatikai mezőn kívül is. Az Arany életművéről kialakított tudás vagy az Erben életművéről kialakított tudás nem egyszerűen irodalmi kánon kérdése, hanem magához a nyelvhez tartozik (Gammelgaard 2006, 26). És mint ilyen, ez a két életmű csakugyan összemérhetetlen, hiszen mindkettő formálója lett egy nemzet önképének (Pynsent 2008, 517), ezáltal a nyelv kül-birtokaihoz tartozik többé-kevésbé.

Akik viszont mind a két irodalomra bírnak némi rálátással, azoknak inkább magától értetődőnek tűnhet ez a párhuzam (Fischer 1929). A két költőt a saját nemzeti kánon igen magasra értékeli, ugyanakkor egyikük se kapott helyet az európai vagy a világirodalmi kánonban. Akkor pedig valami mégiscsak hiányzik belőlük. Vagy belőlünk, a mi irodalmunkból? Épp ez az, két olyan költőről van szó, aki nekifogott, hogy az irodalmuk hiányait pótolja (Arany 1893, 67). Ez meglehetősen nemzeti feladat. Az ő nagyságukat sem szabad azonban mitizálnunk, és egy pillanatig se szabad lebecsülünk.

Amikor megszületnek, irodalmi tehetségű csecsemőként elvárhatták, hogy olyan nemzeti és irodalmi hagyományba szülessenek bele, ami tág teret enged majd tehetségük érvényesülésének (Borbély 2006, 165).

Kétszáz éve nem született meg Karel Jaromír Erben, nem, az csak egy kisbaba volt ezen a néven, de mindaz, ami Erbenné tette majd, nem vagy alig állt készen. A cseh irodalmi nyelv elméletileg létezett már, illetve dolgozott rajta a nemzeti ébredés klasszikus és romantikus eszményeket követő két nemzedéke. Nem volt kész még a nyelv, nem voltak készek még az irodalom alap-

jai, nem volt kész még a prozódia, az a versnyelv, mely lehetővé teszi majd a megszólalását.

Mind Arany, mind Erben azért jött világra, hogy nagy munka árán magát irodalmi értelemben világra hozza. Persze minden majdani írónak meg kell teremtenie önmagát, de ők olyan helyzetbe születtek bele, amikor jószerivel a semmiből kellett kirántaniuk magukat.

„Ki lesz ennek a szegény gyerekek a támasza?” – ezt egy öreg paraszt-asszony s egy még öregebb parasztember gondolhatta Szalontán, egy nyomorúságos vályogviskóban. Az ágy végében csenevész, öt éves fiúcska feküdt, ugyancsak azzal a sorssal, hogy nagy költő legyen, de mindvégig olyan betegesen érzékeny, mint most, Arany Jánoska korában (Illyés 1971, 12)

– így írja le a Petőfi Sándor születésének éjszakáján (az 1822-es év szilveszterén) már élő nagyok (esetünkben Arany) sorsát és pillanatnyi állapotát Illyés Gyula. A magyar nemzet nagyságai mellett csak Metternichre tér ki játékos körképében. De mi tovább szélesíthetjük ezt a tablót a birodalom más területeire: Már évek óta tanácstalanul tekinthettek ekkor tizenegy éves gyerekekre az Erben szülők is. A tervük az, hogy gyenge egészségi állapota miatt tanítót csinálnának belőle, de a tüdeje is rossz, a hangja gyakran elfullad, több órát kell beszélnie naponta, hogy gyakoroljon. Aznapra, mivel ünnep volt, fölmentést adtak fiuknak, és ő boldogan hallgatott szinte egész nap. A szűkösre sikerült vacsora után hamar elaludt, pedig évés közben arról beszéltek, hogy nemsokára Hradecbe megy gimnáziumba. Ő akarta is, meg nem is, lázas reménykedéssel gondolt erre, és lázas félelemmel, elnyomta az álom. Édesanyja, Anna arcán legördült egy könnycsepp: mi lesz vele, szegénykémmel? Isten látja lelkem, nem lenne szabad, hogy kedvencem legyen a gyerekek között, de ő mégis az, bár ki nem mutatom, sőt inkább szigorúbb vagyok vele – gondolta. Szép lenne most valami olyasmit állítani, hogy Erben lázas álmában látta a nála majd sokkal híresebbé váló és fiatalabban meghaló Petőfit azon az éjszakán, vagy a sorsában és habitusában hozzá sokkal hasonlóbb Arany Jánoskát, de nem ilyen álmai voltak, ó, nem, valami gyerekes bűnről álmódott, amivel felbosszantja édesanyját, aki átkot mond rá haragjában, és az átok elkezd valóra válni. Mítoszok szakadtak föl azon a nevezetes éjszakán álmai közül (Ortuba 1994, 125). Ahogy akkoriban az előtte járó nemzedékek is az álmaikból próbálták meg pótolni a cseh mítoszok hiányzó anyagát.

A szerény Erben és a halk szavú Arany. Tényleg a semmiből kell megteremteniük önmagukat? Ők a népi eredetű irodalmat, a nép által létrehozott költészetet illesztették be a XIX. század vad irodalomtörténetébe, a saját nemzeti

irodalomtörténetükbe és nyelvük forrongó, változó sodrába. Nagyságuk abban áll, hogy a meglevő segítségével próbálják a hiányzót pótolni. A költészettel a mítoszt, mítosszal a költészetet feldozzák ki. Nyelvet teremtenek melléktermék-ként, kifinomult, árnyalt költő nyelvet. A figyelem nyelvét, melyre nem lehet csak fél füllel hallgatni. Olyan koncentrált figyelmet várnak el az olvasóktól, amilyenre irodalmukban eddig egy szerző sem kényszerítette őket. Olvasót teremtettek a maguk szerény célratörésével, mondhatnánk csendes erőszakosságával. Aranyról írja Dávidházi Péter:

A költészet csakugyan olyan érték volt számára, mely már a transzcendencia felé mutatott, de azon túl is volt számára valami, hol sziklaszilárdan, hol bizonytalanabban, ami nélkül a poézis nem lett volna elég. [...] Lehetséges, hogy a lelke mélyén érzete a behelyettesítés vonzerejét vagy akár előszelét, s talán ez is belejátszott öntudatlanul lappangó büntudatába (Dávidházi 1994, 343).

Mind a kettejük költői alkatának a ballada műfaja felelt meg legjobban. Pontosabban a költői alkat és a korkívánat metszéspontjában mindenképp ez a műfaj állt. Segítségével nem kényszerültek művészi megalkuvásra, amikor a kor elvárásaiba belesimultak. Az, hogy a XIX. században a ballada virágkorát élte, nemzetközileg favorizált műforma volt, csak másodlagos motiváció formaválasztásuknál.

A divatot, mely a ballada néven ismert, rendkívül sokrétű, műfajként pontosan alig meghatározott költeménycsoportot világszerte oly népszerűvé tette, s amely a 18. század derekától kezdve majd két századon át végigsöpört a fehér ember országainak, de főként Észak- és Közép-Európának irodalmain, mindenütt ugyanazok a vágyak táplálták: megszabadulni a kinőtt társadalmi, politikai, erkölcsi, világnézeti s ízlésbeli kötöttségektől, s valami szélesebb körű, általánosabb érvényű, szabadabb mozgásteret teremteni (Keresztury 1987, 88).

Két nagy balladaköltőnk nem a nemzetközi trendbe akart bekapcsolódni, hanem elsősorban a saját irodalmon belüli és egyéni célkitűzéseit követte. Illetve e műfajok segítségével talált kiutat az alkalmazkodás kényszere alól. Épp ettől olyan nagyok, és épp ettől nem kimozdíthatók a cseh, illetve a magyar irodalomból a világirodalom felé. Bár lehet, hogy könnyedén el tudnának helyezkedni egy közép-európai irodalom viszonyrendszerén belül.

„Riedel Frigyes, Arany egyik legszemélyesebb kutatója így magyarázta a balladák jelentőségét: »Remekmű akkor keletkezik, ha valamely nagy tehetség megtalálja a tehetségének leginkább megfelelő műfajt és tárgyat.«” (Keresztury

1987, 94). Két költő tehetsége tehát hasonló, ha hasonló műfajban tevékenykednek. Illetve ha hasonló műfajban alkotnak remekműveket. És ha ez a műfaj egyúttal a kor divatos műfaja is, akkor magáról a korról tudunk meg valamit e költők egyénisége révén. Rájöhetünk, hogy a XIX. században (a romantika, biedermeier és realizmus e szellemi kevercsében) a kívánatos hőstípus igazából nem a romantikus alak volt. Legalábbis mindennapi használatra nem annyira Mácha és Petőfi szolgált, hanem épp az a szerény zsenialitás, melyet két költőnk testesít meg, akik a drámát balladává verselik (Keresztury 1987, 95), akik egy tragikus történet mögé rejtik a saját történeteiket és érzéseiket.

Milyenek az ő balladáik, miben hasonlítanak, és miben térnek el egymástól? Nézzünk, mondjuk, egy-egy házassági drámát, amilyen az *Ágnes asszony* és a *Galambocská (Holubice)*. Bovaryné történetének párdarabjai, a kispolgári, jóindulatú és erénycsősz világ elviselhetetlen kőként nehezedik bennük hősnőinkre, akik a gondot a szerelem hiányában, a megoldást egy valóságosabbnak vélt szerelemben látják. Mind a két vers a férfiuralom közép-európai válfájának hajszálrepedéseit mutatja föl. „Torz-alakú ránc verődik / szanaszét a sima képen” – írja Arany Ágnes asszony arcának változásairól, de az ő arcán valami másnak az elmúlását is megláthatjuk. Nem könnyű a búcsú a patriarchális világtól:

*Plakala, želela
pro svého manžela:
neb tudy naposled
jej doprovázela.¹
(Erben 1918, 66)*

Nem is megy ez a szabadulás erőszak nélkül. Mindkét balladában ott a férj-gyilkosság árnyéka, mely rávetül az ügyetlen lázadóra. Akinek ügyetlensége épp eszközeinek rossz kiválasztásában mutatkozik meg. Egy ennyire zsigeri lázadás csak a legsúlyosabb emberi és morális kudarchoz vezethet, és idővel, az idő futásával kizökkenti mindkettőjüket a józan eszükből – a kort pedig a férfiasan unalmas állandóságából:

*Běží časy, běží,
všecko sebou mění:
co nebylo, přijde,
co bývalo, není.*

---

¹ Hajnal Anna fordításban (Dobossy 1990, 314): „Sirton-sírt, jajongott / jó halott uráért, / jó urától itt vett / végső búcsújáért.”

*Běží časy, běží,
rok jako hodina;
jedno však nemizí:
pevněť stojí vina.²*
(Erben 1918, 67)

De hogy a két balladakör hasonlóságának a mélyére is leláthassunk egy pillanatra, a szerkezetbe, vegyünk egy-egy metafizikus szerelmi történetet, melyeket az ismétlődések és variációk magas foka jellemez: a *Bor vitéz* és *A fűzfát (Vrba)*.

Arany ebben a versben pontosan és kiegyenlítetten, mint valami szerszámot képes használni a költői ihletet, melyet a többség szeszélyesnek és kiismerhetetlennek vél. Csak így hozhatja létre mérnöki módon felépített versét. Az első versszak 2. és 4. sora a következő versszak 1. és 3. sora. A második versszak új sorai a következő szakasz 1. és 3. sorában megint csak visszatérnek. És így tovább. Ha tetszik, ez a szöveg is kétsoros versszakokból áll, mint *A fűzfa*, ám ezek a két sorok cipzárfogszerűen egymásba kapaszkodnak az előző és utána következő versszakokkal, és megismétlődve négy soros, repetíciós versszakokat eredményeznek:

*Ködbe vész a nap sugára,
Vak homály ül bércen-völgyön.
Bor vitéz kap jó lovára:
„Isten hozzád, édes hölgyem!”*
*Vak homály ül bércen-völgyön,
Hús szél zörrent puszta fákat.
„Isten hozzád, édes hölgyem!
Bor vitéz már messze vágat.”*
*Hús szél zörrent puszta fákat,
Megy az úton kis pacsirta.
Bor vitéz már messze vágat,
Szép szemét a lány kisírta.*
(Vörös 2000, 143–144)

² Hajnal Anna fordításán ezúttal is, mint a vers több más helyén, érezhető a szándék, hogy a dísztelenebb cseh verset Arany balladisztikájának hangjához, ezen belül is az *Agnes asszony* képvilágához közelítse. Mint például az idézet második versszakában az eredetiben nem szereplő olajkút-képben: „Fut az idő, szalad, / mindent megváltoztat, / ami nem volt, eljön, / ami volt, elmarad. // Fut az idő, szalad, / egy óra mint egy év, / mint felgyúlt olajkút / a bűn, az égten ég” (Dobossy 1990, 315). Hogy Hajnal Anna mennyire helyesen járt el, amikor áthangszerelte a verset, arról épp mostani elemzésünk is tanúskodik. Nem tehetett mást, mint hogy a verset lappangó, csak a magyarok számára ismert ikerdarabjának a hangjára stilizálja.

A *fűzfa* szintén a szerelembe, házasságba betolakodó ősi, történelem előtti átokról, fátumról beszél, és e fátum megragadásához ráolvasásszerű variációkkal fog hozzá. Hogy ezeket a variációkat a témához és a megnevezhetetlenséghez való körkörös közeledésnek vagy éppen a kimondhatatlan kerülgetésének nevezzük, az szinte mindegy. A lényeg az egyik versnél a teljesen szabályos, a másikinál a szabályszerűen várható ismétlődés és variáció. Mind a kettőben alapvetően párversekről beszélhetünk, mely párverset a variáció tompítja, sőt, Aranyánál első ránézésre láthatatlanná is teszi. A párvers a maga rímpárjaival épp a témára utal, arra, hogy párok történetével fogunk szembekerülni. Párok sorsával, sorsromlásával, illetve sors által megrontott életével – ahogy a variációk is elfedik ezt az egyszerű, már-már primitív alapformát. A vers legelemibb szintje a párvers, ahogy az emberi viszonyoké is a pár. Ezt az alapszintet teszi dússá, gazdaggá, poétikától áttört felületűvé a variálódás. És ha komolyan gondoljuk, hogy a forma és a tartalom között ilyen konkrét, szinte szó szerinti megfelelés van ennek a két balladának az esetében, akkor ezt a szószerintiséget továbbgondolva ki kell mondanunk, hogy a variáció itt a sors megszólaltatója, a véletlené, a fátumé, a tragikus meg nem értésé, a kiismerhetetlen erőké. Hiszen az a variáció a párversnek, mint a sors a párok életének. Ellenirányú mozgás, mely a mindennapokból történetet csap ki.

Egyrészt persze ezt a szó szerinti megfelelést nem igazán gondoljuk komolyan, nem igazán merjük komolyan gondolni, mert akkor két szerzőnk státuszát a költőéről a 9-es fokozatú prófétára kellene módosítanunk. Másrészt belátjuk, hogy mint munkahipotézis eredményes e látványos tévedésünk, ezért kimondhatjuk, hogy a költők itt nem elsősorban a történet (Erben esetében kicsit népmesészerű cselekménye és kicsit tantörténeteszerű tanulsága) kedvéért beszélnek, hanem mert a sors mozgásának nyugtalanító rejtettségről akarnak szólni (Zich 2003, 219).

<i>Paní moje, paní milá!</i>	(variáció)
<i>Vždycky upřímná jsi byla,</i>	
<i>vždycky upřímná jsi byla –</i>	(ismétlés)
<i>jednohos mi nesvěřila.</i>	(ellentét a második és harmadik sorral)
<i>Dvě léta jsme spolu nyní –</i>	
<i>jedno nepokoj mi činí.</i>	(visszaszámlálás)
<i>Paní moje, milá paní!</i>	(variáció ismétlése)
<i>Jaké je to tvoje spaní</i>	

*Večer lehneš zdráva, svěží,
v noci tělo mrtvo leží.*

(fokozás, ellentét)

*Ani ruchu, ani sluchu,
ani zdání o tvém duchu.*

(fokozás)³

(Heé 2016, 260)

Azt mondhatjuk, a költészet határára ér a két költő, amikor a formát és a tartalmat képes ennyire adekváttá, egymásnak ennyire megfelelővé tenni. A szükségszerűt közelítik meg, ezért lehetséges, hogy témafelvetésük és anyagformálásuk annyi rejtett hasonlóságot mutasson egymással.

Ebben a két, a nő halálával végződő versben a misztikus, érthetetlen népmesei örökséggel birkóznak a hősök. A kimondhatatlannal. A költészet itt többé-kevésbé metafizikává változik. Ám az elsőként tárgyalt háromszögversekben a metafizika helyére a lélektan és a krimi kerül. Házasságtörés a téma. Mindkét esetben a nő, a két férfi között magát kereső és elvesztő nő kerül az ábrázolás középpontjába. A kor népmeséjére, a lektúrra emlékeztető nyersanyag sorsdrámává alakul. Ez lenne a realizmus? Mindenesetre itt egy másik, sokkal jelen idejűbb nemzetközi trendbe is illeszkedett két költőnk. A XIX. század derekán és második felében arra a kérdésre válaszolva, hogy ki korunk hőse?, sok irodalmi mű válasza az volt: a nő. A nő, aki a társadalom merev és férficentrikus keretei között képtelen elboldogulni érzéseivel. Avval, hogy szűkre szabott szerepénél jóval többre képes. Az első kínálkozó kiutat többnyire a szerelem jelentette. Ám ez csak látszatkiút volt, épp ebből származott e túlérzékeny nők drámája. Érvényes ez két versünk két hősnőjére is, de Bovarynéra, Effi Briestre, Anna Kareninára és bizonyos megszorításokkal Ibsen Nórájára is. Erben és Arany versében nem az a hangsúlyos, hogy mekkora a bűn, amit elkövettek. Bár persze a bűnük vagy bűnrészességük tagadhatatlan. A bűnhődés viszont mind a két esetben alapvetően belső, az örület, és Erbennél innen elvezet az út a halálig. Vajon mekkora a bűne ennek a XIX. századi irodalmi nőitípusnak, és mekkora az ellenük elkövetett bűnök nagysága? Nem az igazságot kell valakinek kiosztanunk, ahogy nem teszi azt egyik mester sem, hanem el kell vennünk a bitorlóktól. E nő-balladák a patriarchális társadalom előregedett, megváltoztatásra szoruló struktúrájára mutatnak. A nők lázadási kísérlete tétova, elhibázott bennük. És ha véletlenül határozott, akkor épp rosszfele tart.

³ Efraim Israel szép fordítása csak részben adja vissza a feltüntetett alakzatokat és módszereket: „Édes kedves feleségem! / Őszinte voltál te régen, // Őszinte voltál te régen – / Nem mondtál meg egyet nékem. // Két éve, hogy veled vagyok, / De ez nyugtot soh'se hagyott: // Édes kedves feleségem, / Mi van veled minden éjen? // Épen fekszel ágyba este, / Éjjel holtan hever tested. // Se motszanat, se léleket, / Nyoma sincs benned léleknek” (Heé 2016, 261).

Erben, akárcsak Arany, előreszalad a nemzetépítő csinos igyekezettől a világirodalmi nivóig. A tegnapi divattól az irodalmi önépítésig jut, formálja a nyelvet és poétikai lehetőségeit (Haman 2007, 123). Eközben a legújabb epikai tendenciákkal mutat párhuzamot. Műveikről már nem is az lesz elmondható, hogy dráma dalban elbeszélve, hanem hogy realista regény dalban elbeszélve. Így egyszerre a legkorszerűbb és provinciális, amit csinálnak. Mert a provincia provinciális nyelven és viszonyainak szól. A nyelv hiányait és a poézis hiányait kell mind a két mesternek betöltenie. Pedig pontosan érzik (ami talán több, mint ha tudnák), mi az, amit meg kéne írni, de nem tehetik se a saját tehetségük, se az ország tehetetlenségének törvényei szerint (vö. Miklóssy 2017).

Ha tehát össze akarjuk foglalni az eddig elhangzottakat, akkor két hasonló ország tehetetlenségének törvényei tükröződnek két hasonló habitusú és hasonló kort megelőző költő életművében. E két hasonló ország egy tőlük eltérő nagyobb birodalomnak a része. Ugyanannak a birodalomnak. Sőt, ebből a birodalomból épp irodalmuk révén akarnak elszakadni. Az irodalom akkor a frontvonalon van (ahogy ma a hátszágban), nem csoda, hogy a szerző sok fontos üzenetet helyezhet (sőt: rejthet) el a szövegében, amit az olvasó képes lesz meg is lelteni. Annak a nemzeti programnak részesei ők, melynek révén ez a két irodalom, anélkül, hogy tudná, távolodik egymástól. Amíg olyan távolságba nem kerül a század második felére, hogy végre igazán észre tudják egymást venni. A távolodás gesztusai ráadásul nagyon hasonlóak. A legnagyobbak életművében mindez nem tagadást jelent, hanem valaminek az állítását, létrehozását, kreálását. Amit mondanak és ahogy mondják, épp másságában lesz hasonló. „A mondat átalakítja és áthelyezi a fogalmat. Idézőjeleinek, valamint az idézőjeleket meghatározó diszkurzív kontextusnak a segítségével egy másik szót, egy másik megnevezést idéz meg; feltéve, hogy nem ugyanazt a szót, ugyanazt a megnevezést másítja meg, felidézvén az ugyanaz alatt meghúzódó másikat” – mondja valami egészen másról Derrida, de természetesen ugyanarról van szó, mint amiről beszélünk, és ugyanarról nincs szó, mint amiről nem beszélünk (Derrida 1995, 44). Az Erben és Arany hasonlóságának természete éppúgy a mélystruktúrát érinti, mint az, amiről Derrida beszél, csakhogy az ott filozófia, ezt itt irodalom. De lehetetlen nem észrevenni, hogy mind a kettőben megvan a másik is. A költészet kikerülése filozófiai kérdésnek, a filozófia kikerülése vagy kikerüléssel való forszírozása költészeti kérdésnek bizonyul. Ami a mi két költőnk esetében az: bele lehet-e törődni abba, hogy a költészet az élet megváltásának szerepébe belekényszerüljön. Illetve az, hogy erről a kényszerről, szintén nem önként, lemondjon. Öngyilkosságra hajlamosító kérdések. Persze csak akkor, ha rosszul vagy nem elég alaposan tesszük fel őket, ahogy Arany és Erben balladáinak hősei pont

ilyen rosszul föltett kérdések után néznek szembe az önpusztítás rémével. A filozófiává nem kiénekelte kérdés, az önismeretté nem kierielt irodalom – vagy fordítva, összekeverve: valami saját magával való nem kompatibilis önpusztítóan hathat a kérdezőre, a lélekre, a társadalmi gépezetre. Költőink a XIX. századi filozófusok erejéhez mérhető erővel fordulnak rá balladáinkban a kor kérdéseire. De a kérdés föltétele kudarc. A rosszul vagy akár jól föltett kérdések létük eredendően kudarcos jellege miatt visszafordultak a kérdező, az ember, a rosszul kérdező ember felé. Ők egyben tartották magukat sem túl rövid, sem túl hosszú életük során. De regisztrálniuk kellett, hogy az, aminek a létrehozásán dolgoznak, egy tisztázatlan körvonalú nemzeti identitásnak irodalmi formában való megtestesítése és konzerválása, eleve kudarcra ítélt dolog. E két nemzet két nagyjuk halála után is jó néhányszor esett önismereti válságba. Miközben hőseik az öngyilkosságba menekültek, a meghasonlott jövő emberei ezekben a romantikusan elfojtott és balladává transzponált filozófiai traktátusokban a klasszikus értékeket látják meg. És hogy olvasni se kelljen őket, hagyják az egészet beleveszni a nyelvbe. Ami persze nagy temető, készségesen befogadja őket. De egyúttal nagy üvegekoporsó is. Láthatónak hagyja őket még a feledés, részfeledés, klasszikussá való félreértés állapotában is.

Irodalom

- Arany János. 1893. *Prózai dolgozatai*. Budapest: Prochaska Ny.
- Borbély Szilárd. 2006. *Árkádiában: Történetek az irodalom történetéből*. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Dávidházi Péter. 1994. *Húnyt mesterünk: Arany János kritikusi öröksége*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Derrida, Jacques. 1995. *A szellemről*. Budapest: Osiris.
- Derrida, Jacques. 2003. *Az idő adománya*. Budapest: Gond-Palatinus.
- Dobossy László szerk. 1990. *A cseh irodalom kistükre a XIX. század végéig*. Budapest: Európa.
- Erben, Karel Jaromír. 1918. *Kytice*. Praha: Vaněk a Votva.
- Fischer, Otokar. 1929. *K české a německé baladice*. Praha: Listy filologické.
- Gammelgaard, Karen. 2006. Kánon – literárni, nebo textový? In *Otázky českého kánonu*. 24–30. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR.
- Haman, Aleš. 2007. *Trvání v proměně: Česká literaturab devatenáctého století*. Praha: Nakladatelství ARSCI.

- Heé Veronika szerk. 2016. *Cseh költők antológiája II. 19. századi költők*. Budapest: ELTE BTK.
- Illyés Gyula. 1971. *Petőfi Sándor*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Keresztury Dezső. 1987. „Csak hangköre más”: Arany János 1857–1882. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Miklóssy Endre 2017. „A kalapom cilinder”: Arany János és a filozófia. *Napút* 19 (6): 102–109.
- Otruba, Mojmir. 1994. *Znaky a hodnoty*. Praha: Český spisovatel.
- Pynsent, Robert B. 2008. *Ďáblové, ženy a národ. Výbor z úvah o české literatuře*. Praha: Karolinum.
- Sokol, Jan. 1998. *Rythmus a čas*. Praha: Oikoymenh.
- Vörös István vál. 2000. *Arany János válogatott versei*. Budapest: Palatinus.
- Zich, Otakar. 2003. O typech básnických. In *Česká literární kritika v dotyku se strukturalismem (1880-1940)*. 205–230. Brno: Host.

HIDDEN PROVINCES OF LANGUAGE

On Karel Jaromír Erben's and János Arany's ballads

By studying parallels between the poetry of János Arany and Karel Jaromír Erben, the paper adds to the history of 19th century Czech and Hungarian literary relations. Next to similarities between their biographies and roles as poets, it also tackles the parallel features in the thick atmosphere of their ballads, which compared to European tendencies were written a little behind time. The structural analysis brings forth the complexity and similarities of their worldviews, too.

Keywords: Arany, Erben, ballad, variation, parallelism

SKRIVENE OBLASTI JEZIKA

O baladama Karela Jaromira Erbena i Janoša Aranja

Istražujući paralele u poeziji Janoša Aranja i Karela Jaromira Erbena, rad daje prilog istoriji književnih veza češke i mađarske lirike 19. veka. Pored sličnosti u biografiji i pesničkoj ulozi ova dva pisca, u radu se govori i o paralelnim pojavama zasićene atmosfere pomalo zadocnelih balada u odnosu na evropske književne tendencije. U analizi struktura na površinu isplivava složenost i sličnost predstava o svetu.

Ključne reči: Aranž, Erben, balada, varijacija, paralela